

УДК 82.091:821.111(73)

Циховська Е.Д.,
докторант,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

ПРОСТІР “ПОЕТИЧНОГО СТАНУ”: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЗВ’ЯЗКИ ТВОРЧОСТІ ЛЕОПОЛЬДА СТАФФА

Свого часу П. Валері писав, що призначення поета полягає в тому, щоб захопити читача, призводячи його до так званого “поетичного стану” [2, 409], який Ж. Женетт уподібнює відчуттям дитинства, що викликані прочитанням книги, стану захоплення сюжетами книжок і побаченими витворами мистецтва [4, 163]. “Поетичний стан” не минає безслідно для письменника, призводячи до процесу закономірності текстів – транстекстуальності. Прикметно, що у залежності від рівня знань і ознайомлення з літературою читача на той момент, коли він знаходиться у процесі створення чергового твору, запускається механізм попередніх досвідів, тобто відбувається активізація ретроспективного і водночас проспективного поглядів [1, 65], а саме: інспірація творами інших митців пізніше призводить до втілення у власній творчості письменника картин, що виникають під час “поетичного стану”. Твори письменника, таким чином, автоматично несуть у собі мемофонд інших витворів мистецтва. Отже, творчість того, хто нещодавно був читачем, у будь-якому разі стає продуктом “поетичного стану” посередництвом його ознайомлення зі світовою класикою.

Новостворені сюжети, форми, мотиви втілюються у творах письменника в різних іпостасях, причому в ролі об’єктів натхнення можуть виступати як тексти творів, так і витвори візуальних мистецтв. Ті результати “поетичного стану”, причиною яких були художні тексти письменників, повинні бути зараховані до інтертекстуального простору. Натомість відтворення у літературному тексті елементів твору, що становить предмет іншого мистецтва, ми віднесли до екфрастичного простору. Інтертекстуальний і екфрастичний простори кореспондують з дієгезисом: існування чужого твору у просторі нового твору не може уникнути прояву відношення самого автора до відібраного твору, оскільки сам вибір автора того чи іншого твору, мотиву здійснювався на основі авторських позитивних або негативних реляцій до нього. Ж. Женетт відокремлює мімізис від дієгезису через наявність наступного чинника: “Ми повинні виразити опозицію уподібненого та дієгетичного посередництвом формули на кшталт інформація + інформатор = С, з якої виходить, що кількість інформації і ступінь присутності інформатора знаходяться у зворотній залежності, при цьому мімізис визначається максимумом інформації і мінімумом присутності інформатора, а дієгезис – зворотнім співвідношенням” [4, 185]. Інтертекстуальність й екфразу споріднює те, що обидва – це реакція письменника на попередні, вже існуючі тексти й твори мистецтва.

Неабиякий вплив на творчість Л. Стаффа мала його перекладацька праця, яка починалася з перекладів для заробітку (модний, до слова, на той час Г. Д'Аннунціо), що згодом співвідносилась зі смаками та зацікавленнями письменника, відбиваючись на поезії та драмах Л. Стаффа. В інтертекстуальності Л. Стаффа не маємо справу з прямими запозиченнями, маємо ремінісценції, апліцити, цитування з відомих пам'яток культури й літератури тощо, які митець використовує у потрібному для нього ракурсі. Як зауважила Л. Поцпехова, Л. Стафф "ніколи не копіює, лише перетворює, з обраного мотиву видобуває повністю нові змісти" [12, 26].

Активний діалог Л. Стаффа зі світовою культурою починається з його першої збірки "Sny o potędze" (1901), де ніцшеанізм превалував над присутніми тут декадентськими настроями – вплив Молодої Польщі, зокрема К. Тетмайєра. Написана у Львові збірка є відображенням світу юнака, реалізацією і втіленням всього, що непокоїло й презентувало його "я". Це представлення життєвого і творчого періоду Л. Стаффа, обмеженого від досвіду інших країн, періоду "закритого" для передачі досвіду перебування в мандрівках по світу.

Разом з В. Берентом, Л. Стафф належить до перших у Польщі перекладачів Ф. Ніцше, під впливом якого були написані цикл "Burze", вірші "Wogowie zmał", "Zwycięzca" тощо. Образ античного напівбога-коваля з програмового вірша збірки "Sny o potędze" Л. Стаффа уособлює ніцшеанську надлюдину як своєрідне втілення сучасного "вічного" героя, що часто зустрічаємо у творчості Л. Стаффа, на думку С. Бжозовської [5, 19], і є проявом префігурації (застосовуючи термінологію, запропоновану С. Стабрилею [13, 8–9]) однієї з чотирьох формул (ревокація, реінтерпретація, інкрустація та префігурація) інкорпорації античних мотивів у літературних текстах.

Отже, Л. Стафф вступає у літературу під впливом ідей Ф. Ніцше та настроїв К. Тетмайєра (у назві збірки "Sny o potędze" поет керується рядком з тетмайєрівського вірша "Hymn do młodości"). Присвячений К. Тетмайєрові вірш "Melodie zmierzchów" майже повністю наслідує – персоналіфікацією, задумом, стилем оповіді – першоджерело "Melodii mgieł posnych" К. Тетмайєра. Згодом, не раз посилаючись у присвятах на К. Тетмайєра, Л. Стафф не пішов шляхом молодопольяка першого покоління, який наслідував шопенгауєрівський песимізм із його переходом до буддійської нірвани. Натомість, за формулюванням Г. Панчик, "підстави максималізму Стаффа сягають до антипесимістичного ствердження життя, що міститься у покантівському ідеалізмі, а саме: у творах Ф. Ніцше" [10, 11–12].

Сама настроєвість поезії К. Тетмайєра, або її відповідник – сугестія/сугестивність поезії К. Тетмайєра, що є наслідком впливу П. Верлена, помітна у назвах віршів першої збірки Л. Стаффа ("Przygnębienie", "Smutek", "Melancholia", об'єднаних циклом "Zmierzchem i jesienią"), які стають фактично алюзіями до назв віршів із циклу П. Верлена "Меланхолія": "Покірність", "Ніколи вівки", "Втомленість", "Сум". Присвячений П. Верлену вірш "Odkrywca złotych światów" Л. Стаффа знаходимо у збірці "Ptakom niebieskim" (1905), у якій, до речі, розміщений вільний переклад Л. Стаффа верленівської "Осіньної пісні" під

тойменною назвою "Pieśń jesienna" та приписом у дужках (z Verlaine'a) [14, 412]. Крім двох стаффівських перекладів "Осіньної пісні" (другий переклад розміщений під назвою "Piosnka jesienna" в антології "Liryca francuscy" (Варшава, 1924)), переклади цього найпопулярнішого вірша П. Верлена здійснювалися також і Порембовичем, Т. Мічінським, Ф. Мірандолею, поезію П. Верлена – С. Корабкозовський, Б. Островська.

Цікавим фактом є те, що Л. Стафф посеред своєї лірики подає дослівний переклад вірша іншого поета, у даній ситуації П. Верлена, і такий випадок не єдинокий: у наступній збірці "Gałąź kwitnąca" (1908) зустрічаємо вірш "Słowik w lipy" з приписом "(Walter von der Vogelweide)" [14, 626], який з різницею у назві вірша оригіналу "Під липою" ("Under der Linden") є перекладом знаменитого німецького мінезінгера Вальтер фон дер Фогельвейде, і органічно вписується в актуальну тематику стаффівського циклу "Piosenki". Напевно, застосування перекладу Л. Стаффом зумовлюється жанровою приналежністю перекладу до ліричної поезії та любовної лірики, музичність звучання підкреслюється спільною образністю любовного томління, солов'я, натхненої та тихої природи.

У вірші "Odkrywca złotych światów" Л. Стаффом приділяється увага перипетіям із життя П. Верлена, якого польський поет змальовує як не розпусного п'яницю, а письменника пізнішого етапу – спокутуючої свої гріхи людини, спокійної, повернутої до Бога і прагне дістатися "w złote światy, w nieodkryte światy" [14, 434], тобто до світу ідеального буття, що був метою прагнень французьких символістів. Подібну до "Odkrywcy złotych światów" рецепцію особистості митців зустрічаємо у вірші "La Rouche Foucauld", де нарація ведеться від першої особи, яка з урахуванням назви твору відсилає читача до французького мораліста Франсуа де Ларошфуко, твори якого Л. Стафф перекладав ("Zdania i uwagi moralne". – Львів, 1910; "Rozważania i uwagi moralne". – Варшава, 1924):

<i>Ja nie nudzę się nigdy.</i>	<i>Biorę książkę do ręki,</i>
<i>Ledwo tylko się zbudzę,</i>	<i>Siadam w oknie wygodnie</i>
<i>Głowę wciąż mam zajęta.</i>	<i>I patrzę na ulicę,</i>
<i>Kiedy jednak się nudzę,</i>	<i>Jak się snują przechodnie</i> [15, 718].

М. Валліс у книжці "Późna twórczość wielkich artystów" пише, що перелом у творчості Л. Стаффа відбувся після Другої світової війни, виявившись у податливості впливам молодших від нього поетів, зокрема, Т. Ружевича, меншою мірою К. Галчинського, оскільки Л. Стафф, не залишаючись на позиції класичного митця, був відкритий для нових напрямів у поезії. На одну з головних рис поезії К. Галчинського – нонсенс, яку перейняв Л. Стафф, маємо чітку алюзію у його вірші "Galczyński" зі збірки "Dziewięć muz":

*Pokazałeś w wesołej herezji
Przez swe fraszki fiołkowe i gęsie,
Ile jest nonsensu w poezji
I ile poezji w nonsensie* [15, 946].

Перший поетичний досвід Л. Стаффа формувався також за впливом Е. Верхарна, Теодора де Банвіля, А. Рембо. Дослідник С. Бжозовський зауважує, що у Л. Стаффа можна "знайти стани душі, що стверджують спорідненість безсумнівні пункти контактів та ряди поєднань між Ренаном та Метерлінком, Франсом та Ніцше, Бодлером або По" [6, 128], вірші яких можна розпізнати в стаффівських "Citta dolente" ("Місто серед моря" Е. По), "Zdarzenia cichych ludzi" ("Сліпий серед моря" Е. По), "Zdarzenia cichych ludzi" ("Сліпий серед моря" Е. По), "Ślepiec sprętany" ("Сліпий" М. Метерлінка) та ін. "Генезийська" метафорика та образність могутності зіркового неба [9, 106] присутні у творчості Л. Стаффа та Ю. Словацького, про захоплення яким письменник зізнається у листі до О. Ортеги від 9 квітня 1900 р.: "Зараз дуже хочеться ходити по далеких полях і горах і позолочені, спекотливі, гарячі та золоті полудні та гудіти в далечину цілою груддю і повторювати уривки з другої частини "Короля Духа" або вити на цілий голос каспровічовське "Święty Boże, Święty mój!" [16, 31]. Чистість та прозорість віршів Л. Стаффа Т. Ружевиц приписує відчутному впливові поезії Я. Кохановського.

Інспірації творчості М. Метерлінка простежуються у віршах Л. Стаффа "Przewodniczka", "Otchłań kusząca", "Zmowa", "Zdarzenia cichych ludzi" та "Zycie bez zdarzeń" в "метафізичній таємниці" [8, 29] його віршів, через стаффівські рефлексії про людину, її внутрішнє життя і духовні потреби, які репрезентують передусім поезія М. Метерлінка. Дослідниця М. Подраза-Квятковська говорить про "спокій і щоденний сценарій" вірша "Wielka godzina" Л. Стаффа, яким він зобов'язаний "Скарбу покірних" М. Метерлінка [11, 83]. Безперечні ремінісценції на "Там, усередині" М. Метерлінка спостерігаємо в сцені з вірша "Straszna noc" Л. Стаффа, в якому так само, як і у метерлінківському творі розмежовуються зовнішній та внутрішній простори, причому обстановка кімнати (годинник, підкреслена затишність оселі), члени родини та супроводжуюча поведінка (мовчання, спостереження за годинником) майже повністю відтворюють концепцію безпечності усередині та небезпеки ззовні та образність уривку з драми бельгійського драматурга:

*Gdzieś w ciepłej izbie ludzie siedzą przy kominie:
Nikt nie waży się przerwać milczenia, jedynie
Matka oczy na ścianę obróci bezwiednie,
Spojrzy i szepnie: "Zegar stanął", i poblednie,
I wszyscy zimnym dreszczem wstrząsnęli się trwożnie,
A dziewczęta poczęły się żegnać pobożnie... [14, 23].*

Поруч із метерлінківськими впливами треба згадати у Л. Стаффа інспірації творчості Гюго фон Гофманстала, твори якого були добре відомі у львівському колі М. Метерлінка та Г. Гофманстала займають одну позицію, тому що, як пише А. Чабановська-Врубель, "в обох авторах проступає атмосфера, що становить сплетіння чудового та повсякденного" [7, 214]. Л. Стафф переклав у Г. Гофманстала вірш "Ich dwoje" (Die Beiden), а драма "Wesele Sobeidy" (Die Hochzeit der Sobeide) у неопублікованому стаффівському перекладі, виставлено у Львові в 1904 р.

Серед інших форм інтертекстуальності зустрічаємо у поетичному доробку Л. Стаффа біблійні цитати, наприклад, у вірші "Bieguny" (збірка "W cieniu czasu", 1911): "Nie z tego świata jest królestwo moje" – це пряма цитата зі звернення Ісуса до Пилата: "Моє Царство не із світу цього..." (Єванг. від Іоанна, гл. XVIII, ст. 36).

Цитати з "Розмірковувань" Марка Аврелія на тему важливості теперішньої миттю, скороминачного моменту у житті людини експонує вірш Л. Стаффа "Marek Aureliusz mówi":

*...Choćbyć żył lat trzy tysiące,
Wiedz: nikt życia nie traci innego, jako tę chwilę,
Którą żyje, a inną nie żyje, jeno tą właśnie,
Którą traci. Nie ginie przeszłość dla niego ni przyszłość:
Czego kto nie posiada, tego utracić nie może [14, 814].*

У римського імператора минуле і майбутнє зараховується до категорії "забуття": "Чи не все рівно, якщо твоє життя буде продовжуватися триста або навіть три тисячі років? Оскільки живеш тільки теперішньою миттю і, хто би ти не був, втрачаєш тільки теперішню мить. Не можна відняти ані нашого минулого, тому що його уже немає, ні майбутнього, тому що ми його ще не маємо" [3, 255].

Отже, поняття "поетичний стан" П. Валері, на нашу думку, якнайкраще підходить для позначення джерела виникнення інтертекстуальних зв'язків, що є невід'ємною частиною творчості кожного митця, і таким чином інтертекстуальні прояви є продуктом, що зародився під час "поетичного стану" митця. Результати цього процесу у Л. Стаффа спостерігаємо у ніцшеанських мотивах, верленівських настроях, інспіраціях творчості М. Метерлінка, Е. По, Г. Гофманстала та ін., що увійшли в доробок Л. Стаффа більшою чи меншою мірою, перемешуючись між собою та знайшовши втілення у своєму власному профілі.

Література

1. Будний В. Порівняльне літературознавство: підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 430 с.
2. Валері П. Об искусстве / предисл. А. А. Вишневского; [пер. с фр.]. – М.: Искусство, 1976. – 622 с.
3. Великие мысли великих людей: Антология афоризма. – В 3-х томах / Древний мир / [сост. И. И. Комарова, А. П. Кондрашов]. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – Том 1. – 480 с.
4. Женете Ж. Фигуры. В 2-х томах. – М.: Изд.-во им. Сабашниковых, 1998. – Том 1–2. – 944 с.
5. Brzozowska S. Klasycyzm i motywy antyczne w poezji Młodej Polski. – Opole: Wydaw. UO, 2000. – 169 s.
6. Brzozowski S. Leopold Staff // Brzozowski S. Kultura i życie. Zagadnienia sztuki i twórczości. W walce o światopogląd. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973. – S. 125–148.
7. Czabanowska-Wróbel A. Skarb ubogich. O cyklu "Mali ludzie" // Poezja Leopolda Staffa. Interpretacje / pod red. Anny Czabanowskiej-Wróbel, Pawła Próchniaka i Mariana Stali. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005. – S. 213–231.
8. Kwiatkowski J. U podstaw liryki Leopolda Staffa. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1966. – 285 s.
9. Maciejewska I. Leopold Staff. Lwowski okres twórczości. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – 345 s.
10. Pańczyk H. Ze studiów nad liryką Leopolda Staffa. – Poznań: UAM, 1960. – 91 s.

11. Podraza-Kwiatkowska M. Wolność i transcendencja. Studia i eseje o Młodej Polsce. – Warszawa : Wydaw. Literackie. – 2001. – 343 s.
12. Pośpiechowa L. Dramaty Leopolda Staffa. – Opole : Katowickie Zakłady Graficzne, 1966. – 144 s.
13. Stabryła S. Hellada i Roma. Recepcja antyku w literaturze polskiej w latach 1976-1996. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 1996. – 239 s.
14. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – T. 1. – 110 s.
15. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – T. 2. – 110 s.
16. Staff L. W kręgu literackich przyjaźni : listy / Oprac. Jadwiga Czachowska, Irena Maciejewska. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1966. – 697 s.

Анотація

У статті розглядаються інтертекстуальні зв'язки творчості Леопольда Стаффа, витоків яких автор виводить з простору "поетичного стану" П. Валері, оскільки, на думку автора, інтертекстуальність зароджується саме в процесі "поетичного стану".

Ключові слова: інтертекстуальність, "поетичний стан", ретроспективний і проспективний погляди, мімізис, префігурація, ніцшеанізм, перекладацька діяльність.

Аннотация

В статье рассматриваются интертекстуальные связи в творчестве Леопольда Стаффа, истоки которых автор выводит из пространства "поэтического состояния" П. Валери, так как, по убеждению автора, интертекстуальность зарождается именно в процессе "поэтического состояния".

Ключевые слова: интертекстуальность, "поэтическое состояние", ретроспективный и проспективный взгляды, мимезис, префигурация, ницшеанизм, переводческая деятельность.

Summary

The article deals with intertextual connections in Leopold Staff's creative work, sources of which are found by the author in a space of Paul Valéry's "poetical state", because, as the author considers, intertextuality arises up in process of this "poetical state".

Keywords: intertextuality, "poetical state", retrospective and prospective looks, mimesis, prefiguration, nietzscheanism, activity in translation.